

El flamenc a Catalunya: Invasió forana o integració creativa?

Josep Saval
University of Edinburgh

Catalunya ha estat sempre terra de pas i sempre ha sabut adaptar-se i integrar els moviments migratoris que han passat per ella des de temps immemorial. Una forma musical tan pròpia de les terres del sud, d'Andalusia, exactament, té actualment a Catalunya alguns dels seus millors intèrprets, nascuts al Principat tots ells. Miguel Poveda, guanyador del "Premio Nacional de Música" l'any 2007 amb el seu treball *Tierra de calma*, que fins i tot ha produït un disc musicant a poetes catalans com Jacint Verdaguer, Gabriel Ferrater, Josep Piera, Joan Margarit o Sebastià Alzamora, entre d'altres, titulat *Desglaç*, amb "quejío flamenco", com diu Pere Pons (2005: 2), i que va néixer a Badalona; Mayte Martín, va treure un disc amb Tete Montoliu versionant boleros, és de Barcelona, i el successor del famós Camarón, Duquende, és nascut a Sabadell com el prominent guitarrista Cañizares. Però el flamenc no és pas una moda nova. La més famosa ballarina i actriu, Carmen Amaya, procedia del Somorrostro, a prop de la platja de la Mar Bella de Poble Nou a Barcelona i va passar els darrers anys de la seva vida a Begur, al Mas d'en Pinc, on, diuen, que feia servir els seus abrics de pell per cobrir el terra.

La renovació musical que va gaudir aquest gènere a partir dels anys 80 va comptar amb tot un seguit de músics catalans, com el baixista Carles Benavent que va ser capdavanter d'una gran revolució estètica com a integrant del sextet de Paco de Lucia. Aquest músic, procedent d'Algecires, el més gran guitarrista flamenc de tots els temps, també ha col.laborat amb Joan Albert Amargós als arranjaments orquestals de les seves peces musicals i Josep Mas, conegut com "Kitflus", va produir el darrer disc de Camarón, *Potro de rabia y miel* (amb portada del pintor mallorquí Miquel Barceló). Toti Soler es va passar a la guitarra flamenca als 70s i Maria del Mar Bonet va col.laborar amb el guitarrista de Jerez Paco Cepero i és, com ella

mateixa ha admès al seu doble disc en directe *El cor del temps*, gran seguidora de la cantant de Huelva Martirio.

En aquest treball pretenc analitzar l'arrelament del flamenc a Catalunya, des dels mítics clubs a prop de les Rambles de Barcelona on cineastes com Rovira Beleta i Ventura Pons varen sentir-se fascinats per aquest art. La Feria de Abril de Barberà del Vallès o Santa Coloma de Gramanet, per exemple, és més democràtica que no pas l'original fira sevillana (en tant que és oberta a tothom, mentre que a Sevilla resulta molt més classista), sense oblidar la creació de la rumba catalana amb el seu autor més reconegut el mataroní Peret. Però és important també esmentar que músics procedents de grups experimentals com Iceberg i Música Urbana, més propers al jazz o al rock simfònic, es varen embarcar en la revolucionària renovació d'aquest gènere, en certa mesura, forana, però, d'alguna manera, tan nostra.

El flamenc si l'associem amb la raça gitana podria haver arribat a Catalunya el 1425 quan podem trobar documents a l'Arxiu de la Corona d'Aragó de la seva arribada (López: 2000, 1). És important fer esment que els musicòlegs no es posen d'acord amb la connexió entre la música flamenca i la raça gitana. El que sí que és clar és que els gitanos han sabut guardar millor la tradició tot i connectar ambdues resulta a hores d'ara excessivament complex. A Catalunya és evident que la intel·lectualitat sempre es va interessar pel fenomen i podem anomenar tranquil·lament figures tan importants per a la cultura catalana com Joan Maragall, Felip Pedrell, Enric Granados, Frederic Mompou, Marià Fortuny, Isaac Albéniz. El mateix Josep Pla que va escriure cròniques flamenques igual que Sebastià Gasch, o el gironí Xavier Montsalvatge que deliberava sobre el tema a les pàgines de *La Vanguardia*, es varen sentir interessats i inspirats per l'element flamenc.

La música flamenca sempre va gaudir de gran popularitat entre les classes treballadores catalanes i, després de Sevilla, era la ciutat amb més establiments dedicats a aquesta varietat musical, per davant fins i tot de Madrid. El "Villa Rosa", el "Cangrejo flamenco", ara conegut com el "Cangrejo loco", encara existeixen, d'entre els locals més antics. "Los Tarantos", situat a la Plaça Reial de Barcelona al cor de Ciutat Vella, és molt més actual i es va crear com una

extensió del jazzístic “Jamboree”, el que mostra aquesta connexió amb la funció innovadora d’alguns músics catalans com Benavent o Amargós, procedents ells del món del jazz. Com a mostra d’aquesta popularitat només em cal fer esment el fet que l’any 1937 el PSUC va organitzar un esdeveniment musical al Teatre del Liceu amb actuacions de figures del flamenc del renom de Niño de Vélez o el guitarrista Sabicas, acompanyant de Carmen Amaya, per donar moral als republicans (Lopez: 2000, 8). També cal afegir que als anys 20 era també popular un cantant de Reus, anomenat Joan Camprubí, especialista en la interpretació de *rondeñas* i *zorongos*, entre altres (Toro: 2003, 1). Però, un altre fet evident és que la llengua vehicular sempre fou el castellà, excepte en comptades excepcions. Es poden sentir algunes, escasses, cançons en llengua gitana, en caló, però en comptades ocasions. Curiosament, així mateix, poden sentir-se algunes rumbes, majoritàriament en llengua catalana al barri de Sant Jaume de Perpinyà, on s’assentà una important comunitat gitana a partir de 1820 (Bertrand: 1991, 3). Aquest fenomen, quant a la seva vessant musical, l’explica Benard Leblond d’aquesta manera:

Si les andalouses exportent le flamenco à Madrid et à Barcelona, la transmission au sein des communautés gitanes ira jusqu’à contaminer le sous-groupe catalan du midi de la France. Des formes aussi folkloriques, les “fandangillos” de Huelva vont se propager jusqu’aux Saintes-Maries de la Mer, en Camargue. (1991: 5)

Quant al tema de la llengua vehicular castellana al Principat, potser les formes rimades pròpies del flamenc només funcionen en castellà o, millor dit, en la variant del castellà que es fa servir a Andalusia. Cal dir també que hi ha excepcions i a més de poder sentir-se algunes cançons flamenques en català al barri de St. Jaume de Perpinyà, algunes cançons d’en Peret com “El mig amic”, dedicada al seu pare, o algunes cançons de Ramonet, “rumbero” del Poble Sec, o, com he dit abans, el cas del projecte d’en Miguel Poveda a *Desglaç* on posa veu i música a autors com Gabriel Ferrater, Maria Mercè Marçal, Joan Margarit, Joan Brossa o el mateix Verdaguer entre altres, són en llengua catalana.

El que sí es un fenomen autòcton es la rumba catalana, dins del extens món del flamenc. Procedent del barri de Gràcia, sobretot a la plaça del Raspall, on sempre ha residit una important comunitat gitana de parla catalana. La seva figura més coneguda és el mataroní Pere Pubill i Calaf, més conegut com Peret, que la va fer famosa arreu del món. No és l'únic nom a tenir en compte, també podem incloure-hi al guitarrista El Pescaïlla, patriarca de la rumba i marit de Lola Flores. El Noi, Moncho, Los Amaya, Los Manolos, Gato Pérez, Ramunet, són altres noms a tenir en compte. La rumba catalana, una variant de la rumba flamenca, aporta un ritme frenètic, ple de color amb instrumentacions més pròpies de la música caribenya (bongos, percussió, piano, etc...). Com diu molt encertadament Bertrand hi existeixen connexions entre la rumba catalana i les músiques procedents del Carib, d'on procedeix una música tan nostra com és l'havanera:

La Rumba gitane, apelée catalane pour ses liens profonds avec les communautés de Barcelona où elle connaît une grande vitalité, fait partie des musiques de "Ida y vuelta", une expresión qui désigne le va-et-vient dans les deux sens entre l'Espagne et l'Amérique et qui s'appliquent entre autres à la rumba, la milonga, la guajira, la colombiana, etc. (1991: 5)

Als anys 70, la rumba catalana es va convertir ràpidament en una música de festa que oferia tots els tòpics exportables de l'hedonisme mediterrani. Malauradament la seva repetitivitat la va conduir a un carreró sense sortida i va desaparèixer a la dècada següent, malgrat alguns experiments innovadors com Los Amaya. El que sí que és rellevant de la rumba catalana és el fet que va irrompre de manera imparabile en una variant musical molt tancada com és el flamenc. Les innovacions en aquest són, si més no, difícils; la tradició mana per damunt de totes les coses i és, generalment, inflexible. El que és cert és que va saltar per damunt de les fronteres i l'estil fou emprat per rumberos andalusos com Bambino, o un argentí afincat a Barcelona conegut com Gato Pérez, i fins i tot músics molt més comercials i "patxangerus" com els francesos Gypsy Kings, que no procedien de Perpinyà sinó de Lió.

La rumba catalana va trencar tabús i va ser una gran influència per als creadors més joves com Kiko Veneno, natural de Figueres, i les seves aventures musicals junt als germans Amador, de Pata Negra, i la cupletista jazzística Martirio. Seran aquests que obriran un nou univers creatiu junt a Morente, Ketama, Camarón i com no el mundialment reconegut Paco de Lucia sextet (ja m'he referit a la importància del baixista Carles Benavent en aquest pont entre el flamenc i el jazz). Però, com he dit la rumba està profundament arrelada a l'imaginari de Barcelona com demostra el fet que uns nois de El Clot, a Barcelona, anomenats Los Manolos, es convertissin en la banda sonora de la Olimpíada 92 junt amb Peret. Si més no, el fenomen no es va deturar llavors, ni molt menys. Ventura Pons va dirigir el documental titulat *El Gran Gato*, dedicat a la memòria d'aquest rumbero catalano-argentí, on apareixen els esmentats Kiko Veneno i Martirio, junt amb un grup nou que mescla la rumba amb ritmes africans i la música electrònica com són els ara famosíssims Ojos de brujo. Sense oblidar que un grup com El Último de la Fila portava la rumba fins al rock de la mà de Manolo García, procedent del carrer Taulat de Poble Nou, i el guitarrista d'Olot, Quimi Portet.

Tornant al tema principal d'aquest treball, el flamenc a Catalunya, es pot dir que actualment hi ha un immens planter d'artistes flamencs nascuts al Principat de Catalunya. Els noms de Mayte Martín, Ginesa Ortega, Montse Cortés, Miguel Poveda, Duquende, Cañizares o Chicuelo estan reconeguts entre els millors. Els cognoms mostren una clara importància de la immigració andalusa; però el que pot sobtar més és la innovació i la fusió de gèneres que aquests flamencs perifèrics proposen en la majoria dels casos. Poveda ha fet incursions en el tango i el jazz, recentment ha col·laborat en el disc *Flamenco Jazz Band* del saxofonista valencià, Perico Sambeat, company d'estudis al Taller de Músics de Barcelona; el guitarrista Chicuelo ha tocat amb orquestres paquitaneses amb un gran èxit arreu i ha col·laborat amb emergents músics de jazz catalans com Raynald Colom; també a la guitarra, Cañizares ha transcrit el piano d'Isaac Albéniz a les sis cordes després d'haver treballat un grapat d'anys a l'ombra de Paco de Lucia o haver col·laborat en projectes com *Jazzpaña*, on participaren figures del renom del guitarrista de jazz-rock Al Di Meola, el saxofonista Michael Brecker o

l'arranjador de jazz el novaiorquès Vince Mendoza. Mayte Martín, així mateix, ha cantat boleros amb el desaparegut Tete Montoliu o incursions en la música clàssica com cantar flamenc amb l'acompanyament d'un quartet de corda o la recent col·laboració amb les consagrades pianistes clàssiques franceses Katia i Marielle Labèque a *De fuego y agua*.

Evidentment cal dir que aquests no són pas els únics casos. Ja he comentat les incursions en la fusió flamenc-jazz d'autors com Paco de Lucia, juntament amb el barceloní Carles Benavent, però resulta interessant veure com encara sense ser els primers de tots, configuren una escena cultural dinàmica i aperturista que cerca noves formes d'expressió amb un excepcional èxit de públic en festivals com el Grec de Barcelona.

Si més no el flamenc ha estat arreu de la península força menyspreat. A Catalunya ha passat el mateix per motius de tipus clarament social i polític. Per una altra banda, fora del Principat sobta a vegades la procedència d'alguna de les veus d'aquí. Amelia Castilla comenta sobre el sabadellenc Duquende el següent: "En la vida de otros cantaores, su lugar de nacimiento puede resultar banal, pero en la de Duquende ha acabado por señalar su carrera. Pasó años escuchando que no podía cantar así siendo catalán" (2008: 36). Si més no el ser part d'una perifèria cultural té certs avantatges com assenyala Miguel Poveda al DVD (2008) que acompanya el seu treball *Desglaç*:

Ser cantaor de flamenco no me limita para poder expresarme en otros lenguajes. En este caso como no soy de Utrera ni de Jerez, que soy catalán, tengo esa suerte de poder expresarme en dos lenguajes diferentes: el catalán y el castellano. Y además siendo de aquí, no tengo esa contaminación de tener que seguir una línea tradicional o purista, o como la quieran llamar.

El flamenc a Catalunya en la actualitat té una clara connexió amb la immigració, majoritàriament la que arribà durant l'època franquista; una immigració que després d'una o dues generacions està plenament integrada a més de ser capaç de saber aprofitar l'element del mestissatge en la seva creativitat. Per una altra banda músics catalans, com es el cas de Benavent o Amargós, han estat pioners a obrir nous

camins fent servir un llenguatge que cada dia que passa és una mica més universal.

Bibliografia

- Bertrand, Guy (1991) "De Sant Jaume Son". Liner notes. *Musiciens Gitanes de Perpignan. De Sant Jaume Son*. CD. Al sur.
- Bonet, Maria del Mar (1997) *El cor del temps*. CD. Picap.
- Castilla, Amelia.(2008) *Duquende, todo jondura*. Col. Joyas del flamenco. El País: Madrid.
- López, Javier M. (2000) 'Flamenco en Cataluña ¿una cultura nacional?' *Alboreá*, 5, marzo: 1-8.
- Martín, Mayte i Katia & Marielle Labèque (2008) *De fuego y agua*. CD. KML recordings.
- Mendoza, Vince & Arif Mardin (1992) *Jazzpaña*. CD. Act.
- Pons, Pere. (2005) 'Desglaç' Liner notes. *Desglaç*. CD & DVD. Discmedi.
- Poveda, Miguel (2005) *Desglaç*. CD & DVD. Discmedi.
- Sambeat, Perico (2008) *Flamenco Jazz Band*. CD. Verve.
- Toro Barea, Juan (2009) "Flamenco in Catalonia", *Zambra* (2003). 3 gener <http://www.zambra.com/en/revista/temas/FlamencoCataluna.html> (pàgina consultada el 12 de febrer de 2009.)